

СТИЛІСТИКА. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

81'42.37:821.112.2

АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАГОЛОВКІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НІМЕЦЬКОМОВНИХ АВТОРІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Світлана Хмельковська

*Херсонський державний університет
вул. 40 років Жовтня 27, Херсон, Україна, 73000
e-mail: svetlowsem@yandex.ru*

Досліджено проблеми семантичних особливостей заголовків художніх творів німецькомовних авторів ХХІ ст., зроблено спробу аналізу та класифікації заголовків у комплексі з їхніми лексико-граматичними, стилістичними, функціональними, структурно-семантичними характеристиками.

Ключові слова: назва, заголовок, структурно-семантичні та функціональні особливості назви, класифікація заголовків, німецькомовна література.

У 90-х роках минулого століття німецька література переживає справжній бум молодих авторів, пов'язаний, насамперед, із розвитком книжкового ринку Німеччини. Замість песимістичних тенденцій, якими була наповнена німецька література ХХ ст., значна частина сучасних письменників орієнтується на молодіжну культуру, людські взаємини, наукову фантастику, криміналістику тощо. Шалена конкуренція змушує авторів змінювати також і підходи до процесу називання своїх творів, що відображається у візуальному і вербальному їхньому оформленні. Разом з тим, на сьогоднішній день проблеми, пов'язані з вивченням лінгвістичних особливостей найменувань художніх текстів (ХТ) сучасних німецькомовних письменників, не знайшли достатнього відображення в наукових дослідженнях. Роботи науковців присвячені передусім особливостям заголовків публіцистичних текстів (О. Логвиненко, К. Мустафаєва, Н. Рудицька, Г. Шацька та інші), що диктується інтенсифікацією сучасного життя.

Мета дослідження – надати первинний аналіз семантичних особливостей назв художніх творів німецькомовних авторів теперішнього століття, спираючись частково на їхні лексико-граматичні, структурно-семантичні та лексико-стилістичні характеристики. Особливий інтерес до цього питання пояснюється певними змінами лексико-граматичної організації назв, посиленням їх функціональної специфіки, а головне структурно-семантичною складністю.

На сьогоднішній день “назва” як лінгвістичне явище висвітлюється у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Серед них визначаються певні напрями, що відображають окремі аспекти: дефініція поняття “заголовок”, його роль, функції, стилістичні

особливості (І. Гальперин, Н. Кожина, І. Кошева, Ю. Лотман, В. Мартинов, Т. Чеєнова); лексико-граматична організація заголовків ХТ (Ли Лицюнь, І. Калиновська, К. Турлачева); структурно-семантичні та функціональні особливості назви тексту (А. Багдасарян, О. Богданова, І. Ісхакова, Т. Трошинська-Степушина) тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень заголовків текстів різних жанрів та стилів дозволяє констатувати, що назва тексту являє собою його амбівалентну складову (виступає як текст і як його частина) [4, с. 75]. Назва, однак, відокремлена від основного тексту формально й змістово [6, с. 377]; вона здійснює перехід від повідомлення теми твору та його “поверхового” змісту до його основної ідеї. За І. Р. Гальперінім, назва може бути метафорично представлена у вигляді “закрученої пружини, яка розкриває свої можливості в процесі розгортання” [3, с. 133]. З огляду на те, що семантична специфіка заголовку здійснює як конкретизацію, так і генералізацію його значення, зв’язок письменник-назва та читач-назва реалізується також по-різному. Автор називає свій твір майже завжди після його завершення, згортаючи головну думку в заголовок. Читач же, навпаки, виробляє розгортання смислового значення заголовка упродовж ознайомлення з текстом художнього твору, здійснюючи перехід від конкретної семантики до багатопланової. Тільки виключно на виході з тексту заголовок може бути повністю усвідомлений читачем. Крім того, “заголовок не тільки ізолює і замикає текстовий простір, але й надає йому внутрішню єдність і завершеність: безіменний, не маркований текст не може повноцінно функціонувати, дійти до читача” [5, с. 67].

У сучасній лінгвістиці існує ціла низка підходів до класифікацій заголовків ХТ: 1) з позиції їхніх структурних особливостей, що пов’язаний найперше з проблемою визначення граматичного статусу заголовка (слово, словосполучення, речення); 2) з позиції морфології, що передбачає використання різних частин мови в заголовках художніх творів; 3) з позиції їхньої лексико-стилістичної специфіки: оновлення лексичного складу мови, демократизації стилю тощо; 4) з позиції їхніх семантичних особливостей.

Утім серед перелічених підходів до класифікацій назв художніх текстів проблема розуміння та сприйняття, а саме проблема семантичних особливостей заголовка посідає найвагоміше місце, про що свідчить значна кількість досліджень саме цього аспекту філології. Проведений аналіз встановив, що семантичний аспект заголовків розглядається науковцями в контексті: а) явних та прихованих зв’язків між текстом та його назвою: явний, приблизний, відносний, алюзивний, слабкий зв’язки (І. Ісхакова, Т. Трошинська-Степушина). Ця класифікація ґрунтується на ступені прояву інформативної функції назви. Чим більше інформації закладено в назві (чим ясніше розкривається зв’язок між текстом і назвою), тим нижча її атрактивність і навпаки; б) зв’язків назви з компонентами тексту: заголовки, які позначають дійових осіб, основну проблему конфлікту, місце подій, часову семантику; заголовки, які вказують на жанр твору або його сюжет, називають абстрактні поняття та стани тощо (А. Ламзіна, Ли Лицюнь); в) форми вміщення інформації: назва-символ, назва-теза, назва-цитата, назва-повідомлення, назва-інтрига, назва-оповідь (І. Гальперин); в) семантичних значень структурних елементів, що входять до назви ХТ (А. Багдасарян, Н. Ізотова).

У цьому дослідженні зроблено спробу проаналізувати основні семантичні тенденції заголовків німецькомовних художніх творів сучасності, враховуючи наведені підходи науковців до зазначеної проблеми. Корпусом дослідження слугувала вибірка з романів 2000–2014 років видання, що включила найвідоміших німецькомовних авторів, лауреатів літературних премій та нагород Німеччини (Herta Müller, Elfriede Jelinek, Andreas Eschbach,

Karen Duve, Daniel Kehlmann, Judith Hermann, Bernhard Schlink, Pascal Mercier, Thomas Brussig, Nadja Abonji, Ildiko von Kürty, Cornelia Funke тощо). Розгляньмо детальніше отримані результати.

Серед заголовків **на позначення дійових осіб** виокремлено назви, що є односкладовими реченнями, вираженими власними назвами: *“Kurt Zwerglein”* (Ildiko von Kürty, 2003), *“Lila, Lila”* (Martin Suter, 2004), *“Clara S.”* (Elfriede Jelinek, 2006), *“Leo. Novelle”* (Pascal Mercier, 2007), *“Blumenberg”* (Sibylle Lewitscharoff, 2013). Група таких найменувань досить незначна (на відміну від минулих століть, коли в назву закладалась тема твору, а не його ідея, а в долі головного героя відображалась епоха та її головні цінності: “Effi Brist”, “Buddenbrooks”, “Professor Unrat” тощо). Утім, виділення головних осіб у найменуваннях творів сучасності все ж здійснюється. Атрактивна функція при явній номінації виконується за допомогою: повторів (*“Lila, Lila”* Martin Suter), скорочень (*“Clara S.”* Elfriede Jelinek), присвійних найменувань (*“Rosannas großer Bruder”* Elfriede Jelinek). Крім того, прагнення письменника “зашифрувати” основний ідейний посил реалізується за допомогою таких прийомів, як порівняння, протиставлення, об’єднання. Шляхами реалізації такого авторського намагання є, наприклад, використання сполучника “und”: *“Der Tod und das Mädchen”* (Elfriede Jelinek), *“Ich und Kaminski”* (Daniel Kehlmann). З’єднувальний сполучник “und”, як правило, служить засобом відображення основного конфлікту твору, протиставлення героїв або центральних тем, знаком взаємин героїв, взаємозв’язку подій або тем твору [2]. Прикладом цього твердження може слугувати роман сучасного австрійського письменника Данієля Кельмана *“Я та Каменський”* (2003) [11], герої якого, на перший погляд, представлені автором як дві протилежності: Камінський – геніальний, але забутий усіма художник та Цельнер – журналіст, що прагне наживи за рахунок забутого майстра. Втім, незважаючи на удаване протиставлення героїв, вони як брати-близнюки схожі своєю самотністю. Обираючи такий заголовок для роману, Д. Кельман намагався примусити читача сприймати головних героїв у нерозривній єдності, порівнювати, аналізувати зв’язок.

Серед назв на позначення головного персонажа твору особливий інтерес викликають заголовки з “непрямою” вказівкою на стрижневу дійову особу. Такі назви, розширені прикметниками або обставинами (*“Der letzte deiner Art”* (Andreas Eschbach, 2003), *“Herr aller Dinge”* (Andreas Eschbach, 2013), *“Reisende auf einem Bein”* (Herta Müller, 2010), значно підвищують свою атрактивну функцію, лише частково (приблизно) вказуючи на основну ідею автора.

Заголовки, які **вказують на місце та час подій**, стали особливо популярними останніми роками: *“In den Alpen”* (Elfriede Jelinek, 2002), *“Weinachten mit Thomas Müller”* (Karen Duve, 2003), *“Die Zeit vor Mitternacht”* (Wolfgang Hohlbein, 2004), *“Die Nacht in Baden-Baden”* (Bernhard Schlink, 2007), *“Berliner Orgie”* (Thomas Brussig, 2007), *“Das Wochenende”* (Bernhard Schlink, 2008), *“April”* (Angelika Klissendorf, 2014), *“Aus der Nahen Ferne”* (Rebecca Solnit, 2014) *“Bei 30 Grad im Schatten”* (Lorenz Langenegger, 2014).

Темпоральна семантика заголовків є однією з найцікавіших проблем сучасної філологічної науки. Заголовок твору не лише вказує на хронотоп, він містить у собі значно ширший зміст. Сприйняття його значення на вході і на виході з тексту дуже різниться [1, с. 96]. Нерідко автори воліють поєднувати декілька показників (час, місце, обставини дії). Граматично це реалізується за допомогою прийменників “bei”, “in”, “aus”, “vor”.

Яскравим прикладом семантичної складності темпоральної назви може бути психологічний роман Бернхарда Шлінка, автора відомого “Читця”, під назвою “Три Дні” (в

оригіналі “Das Wochenende” [13]). Словник DWDS трактує лексему “Wochenende” так: “[Freitagabend,] Samstag und Sonntag (als arbeitsfreie Tage)” [9] (вихідні дні, що включають вечір п’ятниці, суботу та неділю). Це саме той час, у який вирішується майбутня доля головного героя (німецького терориста, одного з лідерів ультралівої екстремістської організації, якого було звільнено з в’язниці після 23 років ув’язнення), його адаптація до вільного життя. Складність семантики цього заголовку можна спостерігати також у не точному, на наш погляд, варіанті його перекладу. На російському літературному ринку книга була представлена під назвою “Три дня”, втім кінець тижня (“Das Wochenende”) асоціюється в читача з відпочинком та підготовкою до роботи. А частина “ende” – ‘*Ort oder Zeitpunkt des Aufhörens, Abschluß, äußerste Begrenzung, auch ‘letztes, äußerstes Stück’*” [9], (місце / час закінчення, завершення) – приймає на себе семантичний акцент. Що мається на увазі: закінчення життя, боротьби, певного етапу? Саме на це питання і має знайти відповідь читач.

Заголовки на **позначення основного предмету / провокатора конфлікту** складають досить значну групу: “*Heimat ist das, was gesprochen wird*” (Herta Müller, 2001), “*Ein Billion Dollars*” (Andreas Eschbach, 2001), “*Herzprung*” (Ildiko von Kürthy 2001), “*Das Handwerk der Freiheit*” (Peter Biere (Pascal Mercier, 2001), “*Dies ist kein Liebeslied*” (Karen Duve, 2002), “*Der Nobelpreis*” (Andreas Eschbach, 2005), “*Sommerlügen*” (Bernhard Schlink, 2007), “*Der Blick der kleinen Bahnstationen*” (Herta Müller, 2009), “*Ein König für Deutschland*” (Andreas Eschbach, 2009). Як видно з прикладів, заголовки цієї групи виражені загальними назвами, значна частина яких має відтінки абстрактності. Їхня функціональна інтрига іноді досягається через okazionalні новоутворення (“*Das Handwerk der Freiheit*”, “*Sommerlügen*”, “*Der Blick der kleinen Bahnstationen*”). Навіть такі назви, як “Один трильйон доларів” (цифра з неймовірною кількістю нулів) А. Ешбаха або “Обмірювання світу” Д. Кельмана не мають конкретних образів у людській уяві. Здавалось би “Нобелівська премія” А. Ешбаха, не приховуючи таємниць, демонструє всі технічні сторони нагороди, втім це лише відволікаючий прийом автора, спрямований на заплутування сюжету.

Аналіз заголовків, які вказують на **жанр твору** (“*Gir: ein Unterhaltungsroman*” (Elfriede Jelinek, 2000), “*Falsche Zungen. Gesammelte Geschichte*” (Ingrid Noll 2004), “*Die Kontrakte des Kaufmanns. Eine Wirtschaftskomödie*” (Elfriede Jelinek, 2009), “*Ruhm. Ein Roman in neun Geschichten*” (Daniel Kehlmann, 2009), дозволив стверджувати, що акцентування уваги автором на жанровій специфіці свого твору вже в його назві не є випадковим, як це може видаватися на перший погляд.

Наприклад, твір всесвітньовідомого австрійського письменника Д. Кельмана “Слава. Роман у дев’яти історіях”, викликав неочікувано чимало критичних зауважень літературознавців у контексті саме жанру твору. За словником DWDS роман – це літературний жанр, у якому в прозаїчній формі зображується доля одного або групи героїв у зіткненні з проблемами суспільства (“*Form der erzählenden Dichtung in Prosa, die meist an einer Fülle von Ereignissen einen Helden oder eine Menschengruppe in der Auseinandersetzung mit gesellschaftlichen Problemen darstellt*”) [9]. Утім, Д. Кельман поєднав дев’ять практично автономних новел в одну книгу, заявив її як роман. Суперечки критиків розгорілися щодо того, чи є твір дійсно романом, адже кожна з дев’яти новел твору є цілком самодостатньою та відокремленою: має власних персонажів, сюжетну лінію, перспективу розвитку. І все ж у своїх численних інтерв’ю Д. Кельман наполягає саме на такому жанровому трактуванні, пояснюючи це таким чином: “Життя є низкою взаємозв’язків людських доль, величезним

скупчення історій і епізодів, і невідомо, де закінчується одна і починається інша” (пер. автора) [10]. “Слава” втілює цю ідею на папері.

Утім, особливий інтерес завжди викликали **заголовки, які називають поняття та стани, реальні та абстрактні**: “*Es geht uns gut*” (Argo Geiger, 2005), “*Gier*” (Elfriede Jelinek 2005), “*Ausgebrannt*” (Andreas Eschbach, 2007), “*Du stirbst nicht*” (Kathrin Schmidt, 2009), “*Tauben fliegen auf*” (Nadj Abonji, 2010), “*Hab und Gier*” (Ingrid Noll 2014). Синтаксис таких назв коливається від одного слова до складнопідрядного речення. Імпресивність назви регулюється набором виразних засобів, ретельно підібраних автором. Такі назви-символи найтісніше передають прихований зв’язок заголовку зі змістом літературного тексту. Це знаходить своє пояснення в контексті найперше літературних тенденцій сучасності: автори постмодернізму звертаються до свого читача як до повноправного співрозмовника, не нав’язуючи особистої позиції, вони надають йому право самостійно розставляти акценти твору, виділяти головне, фантазувати, домислювати, шукати відповіді.

Як приклад, розглянемо роман лауреата Нобелівської премії Герти Мюллер “Гойдалка дихання” (“*Atemschaukel*”, 2009) [12]. Назва, утворена словоскладанням двох іменників “*Atem*” – 1) *die durch die Lungen eingeatmete und wieder ausgeatmete Luft*, 2) *das Atem*, 3) *Hauch* та “*Schaukel*” – *Spielgerät und Turngerät, besonders für Kinder, das aus einem an zwei verstellbaren Seilen oder Ketten frei hängenden Sitz besteht, auf dem man sich hin- und herschwingen kann* [9], є неологізмом, витвором авторки (як і низка алегоричних слів та словосполучень, що стали назвами розділів книги: “*Hungerengel*”, “*Eintropfenzuvielglück*”, “*Herzschaufel*”, “*Mondsichelmadonna*”). Характерною особливістю цієї письменниці є те, що іменами її творів, есе, романів, розповідей або навіть окремих глав найчастіше виступають певні тропи або словосполучення з тексту, які вказують на глибинну сутність твору, приховану письменницею. Метафоричний образ, закладений у назву роману “Гойдалка дихання” є свого роду індикатором, здатним виявляти найважливіші стани та відчуття головного героя Лео Ауберга, етнічного румунського німця, юнака, який відбував покарання після Другої світової війни в страшних умовах у трудовому таборі на Східній Україні. Образ “гойдалки дихання” з’являється у творі лише з другого розділу, метафорично зображаючи маятник годинника молодого життя, його вдих та видих, страх зрватися і впасти, втратити контроль, це холодне почуття тривоги й безвихідності, яке підіймається з низу і до горлянки.

Висновки. Отже, проведений аналіз наукових праць останніх років, особиста розвідка проблем семантичної складності заголовків ХТ дозволяють стверджувати: а) розуміння семантики заголовків сучасних ХТ не може відбуватися ізольовано, а лише в комплексі з їхніми лексико-граматичними, стилістичними, структурно-семантичними особливостями; б) автори ХТ надають перевагу непряму зв’язку назв творів, які виконують атрактивну (інтригуючу) функцію, із текстом, що реалізується у виборі ними абстрактних, символічних лексем, або таких, що мають метафоричне значення. Для їхнього розуміння потрібна ціла низка когнітивних операцій – співставлень та умовиводів, які здійснює реципієнт при сприйманні тексту твору.

Слід зазначити, що проведене дослідження необхідно розглядати як первинний аналіз аспектів лінгвістичного аналізу заголовків ХТ німецькомовної літератури ХХІ століття.

1. Авраменко С. Темпоральна семантика заголовків романів Енн Тейлор / Світлана Авраменко, Тетяна Череповська // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2012.

– Випуск 19. – С. 94–100. 2. Богданова О. Ю. Заглавие как семантико-композиционный элемент художественного текста (на материале английского языка): автореф. дис. канд. филол. наук : спец 10.02.04 “Германские языки” / О. Ю. Богданова. – М., 2009. – 20 с. 3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : УРСС, 2004. – 144 с. 4. Исхакова И. В. Семантические и функциональные особенности заголовочных комплексов художественных текстов (на материале произведений англоязычных авторов XVIII–XX вв.) / И. В. Исхакова // Вестник ОГУ. – 2010. – № 11(117). – С. 75–81. 5. Ламзина А. В. Заглавие литературного произведения / А. В. Ламзина // Русская словесность. – 1997. – № 3. – С. 75–80. 6. Мартынов В. С. Структурная и функциональная специфика заголовков письменных текстов / В. С. Мартынов // Вестник СамГУ. – 2008. – № 1(60). – С. 377–384. 7. Суртаева А. В. Заглавие художественного текста как элемент его информационной структуры (на материале заглавий англоязычных художественных произведений XX–XXI вв.): автореф. дис. канд. филол. наук : спец 10.02.04 “Германские языки” / А. В. Суртаева. – Санкт-Петербург, 2012. – 21 с. 8. Трошинская-Степушина Т. Е. Заглавие как компонент художественного текста: семантический аспект [Электронный вариант] / Т. Е. Трошинская-Степушина. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17203/1/>. 9. DWDS – Wörterbuch [Электронна версія]. – Режим доступа: <http://www.dwds.de/>. 10. In wie vielen Welten schreiben Sie, Herr Kehlmann? Interview mit Daniel Kehlmann, geführt von Felicitas von Lovenberg. In: Frankfurter Allgemeine. FAZ.NET vom 29. Dezember 2008. Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/im-gespraech-daniel-kehlmann-in-wie-vielen-welten-schreibensie-herr-kehlmann-1754335.html>. 11. Kehlmann D. Ich und Kaminsky / Daniel Kehlmann. – Berlin : Suhrkamp, 2003. – 174 S. 12. Müller H. Der Atemschaukel / Herta Müller. – Carl Hanser Verlag GmbH & Co. – München, 2009. – 304 S. 13. Schlink B. Das Wochenende / Bernhard Schlink. – Verlag: Diogenes. – Zürich, 2008. – 224 S.

АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЗАГОЛОВКОВ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ АВТОРОВ XXI ВЕКА

Светлана Хмельковская

*Херсонский государственный университет
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон, Украина 73000
svetlowsem@yandex.ru*

Изучена проблема семантических особенностей заголовков произведений немецкоязычных авторов XXI века. Сделана попытка анализа и классификации заголовков в комплексе с их лексико-грамматическими, стилистическими, структурно-семантическими характеристиками.

Ключевые слова: название, заголовок, структурно-семантические и функциональные особенности названия, классификация заголовков, немецкоязычная литература

**THE ANALYSIS OF THE SEMANTIC FEATURES
OF THE TITLES OF THE 21ST CENTURY GERMAN AUTHORS**

Svitlana Khmelkovska

*Kherson State University
40 Rokiv Zhovtnya St., 27, Kherson, Ukraine 73000
svetlowsem@yandex.ru*

This article is devoted to the problem of the semantic features of titles in the works of the 21st century German literature. An attempt to analyze and classify the titles together with their lexical-grammatical, stylistic, structural and semantic characteristics has been made.

Keywords: title, structural, semantic and functional features, titles classification, German literature.

Стаття надійшла до редколегії
16.03.2014 р.

Статтю прийнято до друку
21.09.2014 р.